

Hey'et-i Fenniyye Dairesi ve Evkâf-ı Mülhaka Müdürlüğü gibi birimler mevcuttu.

Vakıfların önemli bir kısmının bulunduğu İstanbul'da ise hukuk müşavirinin başkanlığında Akarât-ı Vakfiyye, Mebânî-i Hayriyye, Kuyûd-ı Vakfiyye ve bir Encümen-i İdâre oluşturuldu (21 Şubat 1923). Görevi ilgili dairelerin müzakeresini istediği konuları görüşmek, süresi dolan vakıfları yeniden ihale etmek, İstanbul İnşaat ve Tâmirat Müdürlüğü'nün yapacağı her türlü muameleleri yürütmektir (a.g.e., Üçüncü tertip, III, 148). Öte yandan İstanbul'un dışında önemli merkezlerdeki evkaf müdürleri bulunduğu yerin mülki âmirine bağlı olarak görev yapmaktaydı. Ancak işlerinin yoğunluğu sebebiyle İstanbul Evkaf Müdürlüğü doğrudan vekâlete bağlanmıştı. Fakat dönemin siyasî açıdan karışık ve maddî anlamda sıkıntılı ortamı içerisinde ne taşra teşkilâtı düzenlenebildi, ne de buralardaki vakıf birimleri denetlenebildi. Evkaf Müfettişleri Tâlimatnâmesi ancak 29 Nisan 1923'te çıkarılabildi. Bu tâlimatla ülke dokuz teftiş dairesine bölünerek her birine bir müfettiş tayin edildi.

Vakıfları yeni bir düzene sokmak isteyen İcra Vekilleri Heyeti, 14 Ocak 1923 tarihinde vakıf konusunu incelemek üzere bir komisyonun kurulmasını kararlaştırdı. Neticede İstanbul'daki Evkaf umum müdürü Hayri, Evkaf müdürü İsmâil Hakkı, eski Meşihat müsteşarları Ebûülâ, Münir ve Şevki, Tedkikât ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Heyeti üyesi Şemseddin ve Evkaf hukuk müşaviri Seniyüddin beylerden oluşan komisyonun hazırladığı rapor 11 Aralık 1924 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında ele alınarak Hariciye Vekili Şükrü (Kaya), Ziraat Vekili Hasan Fehmi (Ataç), Ticaret Vekili Ali Cenânî, Büyük Millet Meclisi Başkan Vekili İsmet (İnönü) ve Çorum vekili Münir (Çağlı) beylerden oluşan encümene havale edildi. Dârülfünun Hukuk Mektebi müderrisi Cemil Bey de (Birsal) daha sonra bu heyete katıldı.

Bu çalışmalar yürütülürken 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edilerek Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçildi. Vakıflar konusundaki düzenlemeler de yeni şartlar çerçevesinde şekillendi. Hükümet, vakıfların millete intikalini ve bir umum müdürlük tarafından idare edilmesini düşünüyordu. Öte yandan halifelik ve şer'î işlerin idaresi yeni siyasî gelişmeler sonucunda yavaş yavaş ortaya çıktı. Neticede hilâfete karşı gösterilen aşırı ilgi ve Halife Abdülmecid Efendi'nin bazı davranışlarının da etkisiyle halifelikle birlikte Şer'iyye

ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi hususunda ortak bir kanaat oluştu. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924'te meclisin açılış konuşmasında eğitimin birleştirilmesini ve dinin siyaset sahnesinden geri çekilerek yüceltilmesi gerektiğini ifade etti. Ertesi gün Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda bu esaslar kabul edildi. 3 Mart 1924'te Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun teklifi ve ardından Tevhid-i Tedrîsât Kanunu ile Hilâfetin İlgasına ve Hânedân-ı Osmânî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun kabul edildi.

Lağvedilen Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin yerine, İslâm dininin itikad ve ibadete dair hüküm ve işlerinin yürütülmesi ve dinî müesseselerin idaresiyle görevli Diyanet İşleri Reisliği ile vakıfların idaresi ve işleriyle ilgilenen Evkaf Müdüriyet-i Umûmiyyesi kuruldu ve her ikisi de başvekâlete bağlandı. Ülkedeki bütün cami, mescid, tekke ve zâviyelerin yönetimiyle imam, hatip, vâiz, şeyh, müezzin ve kayyım gibi görevlilerin işlemleri Diyanet İşleri reisinin yetkisindeydi; müftüler de Diyanet İşleri Reisliği'ne bağlıydı (Düstur, Üçüncü tertip, V, 320-321; bk. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI). Aynı tarihte çıkarılan Tevhid-i Tedrîsât Kanunu ile ülkedeki bütün eğitim ve öğretim kurumlarının yanında Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olan veya vakıflarca yönetilen mektep ve medreseler de Maarif Vekâleti'ne devredildi (a.g.e., Üçüncü tertip, V, 322); bir süre sonra da medreseler kapatıldı. Böylece Osmanlı Devleti'nde çok önemli görevler üstlenen iki büyük kurum, şeyhülislâmlıkla vakıfların idaresi birer genel müdürlük seviyesine indirilip etkisiz hale getirilerek yeni teşkilât içerisinde yerini almış oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, İstanbul 1938, s. 608-612; *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1953, I, 6, 163; a.e. (1953), III, 61-62, 99, 106, 117, 122, 148; a.e. (1953), IV, 72-76; a.e. (1948), V, 169, 320-324; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 86-93; Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis*, İstanbul 1999, s. 168-169; İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, İstanbul 2008, s. 55-62; Ramazan Boyacıoğlu, "Tarihi Açısından Şeyhülislâmlık, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Sivas 1996, s. 169-170.

ALİ AKYILDIZ

ŞER'İYYE MAHKEMELERİ

(bk. MAHKEME).

ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterler.

Kadı sicilleri, kadı divanı, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer'iyye ve yaygın kullanımı ile şer'iyye sicilleri denilen bu defterler kadı yahut nâibi tarafından tutulmakta ve çeşitli türden belgeleri içermektedir. Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler Osmanlı hayatının aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynaklardır. Kadıların Osmanlı sistemindeki etkin rolleri sebebiyle şer'iyye sicilleri sosyal ve yerel tarih çalışmalarında da ana kaynak niteliği taşımaktadır. Mahkemede görülen davaların veya kişilerin kendi aralarında yaptıkları mukavelelerin kayıt altına alınma usulleri hem fûrû-i fıkıh eserlerinin "kitâbü'd-da'vâ, kitâbü'l-mehâdir ve's-sicillât" ya da "edebü'l-kazâ / kâdî" gibi başlıkları altında, hem de erken dönemden itibaren fıkıh literatürü içinde özel bir tür haline gelen *İlmü's-şürûrât* ve *Edebü'l-kazâ* adlı eserlerde genişçe işlenmiştir. Bu eserlerde "vesika, mahzar, sicil" diye adlandırılan kayıt çeşitleri arasındaki farklar belirtilmiş ve nikâh, bey gibi model akidlerin her birine dair kayıtların şekil şartlarıyla ilgili pek çok örnek verilmiştir.

"Kadı onayı ve kararı bulunmayan kayıt" anlamındaki mahzar ile "kadı onayı ve kararı bulunan kayıt" anlamındaki sicil kavramlarının terim haline geliş süreci literatürden takip edilebilmekle beraber bu kayıtların defterlerde toplanmasının (sicil / sicillât) oluşum tarihi henüz yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. Şer'iyye sicil defterlerinin ne zamandan beri var olduğu hususundaki modern tartışmada Manna, erken dönem İslâm tarihi kaynaklarında hiç zikredilmemesinden ve önceki devirlerden günümüze sicil defterlerinin kalmamasından yola çıkarak Ebied ve Mandaville gibi araştırmacıların var sayımlarının aksine bu defterlerin sistematik biçimde sadece Osmanlı döneminde tutulduğunu söylemektedir (*Palestine in the Late Ottoman Period*, s. 351-352). Arap coğrafyasında en eski defter Mısır Sâlihiyye Mahkemesi'nde bulunmuş olup 1530'lara rastlar. Vâil b. Hallâk'a (Wael b. Hallaq) göre bu defterler için kadı divanı adlandırması doğrudur ve IX. yüzyıl İslâm hukuku

kitaplarında bu tür divanlardan bahsedilmektedir (BSOAS, LXI/3 [1998], s. 415-416). "Kitâbü'l-kâdî ile'l-kâdî" uygulaması ile kayıtların kadıdan kadıya geçtiğini söyleyen Hallâk, Kudüs'te Memlûkler dönemine ve Erdebil'de XII ve XIII. yüzyıllara ait bazı kayıtların varlığını, Northrup-Ebü'l-Hac (Abul-Hajj), Gronke ve Rabie'nin çalışmalarından delil göstererek Osmanlı öncesinde de bu defterlerin bulunduğunu ifade etmektedir. Memlûkler devrine ait (1390'lar) Kudüs'te mevcut yirmi altı adet münferit mahkeme kaydı ve pek çok terekenin ayrıntıları bilinmekte, fakat bunlarda sicil ifadesi geçmemektedir. Benzer şekilde Selçuklu / İlhanlılar dönemine ait Amasya mahkemesinde tutulan bir mahkeme kaydı günümüze ulaşmıştır (Turan, XVI/62 [1952], s. 253 vd.).

Osmanlı Devleti'nde şer'iyye sicillerinin en erken tarihli örneklerine Bursa'da rastlanmaktadır. 1455 tarihli bu defterler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni mahkemelelerin kurulması sebebiyle içerdiği konular açısından bir daralmaya uğramışsa da XX. yüzyıl başlarına kadar düzenli biçimde tutulmuştur. Kadılık müessesesinin Osmanlılar'ın ilk devrinden itibaren mevcudiyeti dikkate alındığında bu tür defterlerin daha erken dönemlerde de var olduğu, ancak bunların günümüze ulaşmadığı ileri sürülebilir. Sicillerin resmen koruma altına alınması ve Kudüs örneğinde görüldüğü üzere listelerinin toplanması 1290 (1873) Sicillât-ı Şer'iyye ve Zabt-ı Deâvî Cerideleri Haklarında Tâlimat ile olmuştur (Akgündüz, I, 53). Nitekim demografik, siyasal, ekonomik ve coğrafi önem itibarıyla birbirine yakın olan Bursa ve Edirne gibi iki şehirden ilkinin 796 defteri varken diğerinin 1538 gibi geç bir tarihten başlayan 690 defterinin bulunması ve Edirne'de neredeyse hiç ilâm ve hüccet kaydına tesadüf edilmemesi bazı defterlerin şans eseri korunduğu hususunda delil teşkil etmektedir. Mudanya'nın (Bursa) 1645 tarihli kayıtlarını da içeren mevcut ilk sicilin de görülen, "Kilitli tahta sandık ile yirmi altı mecelle sicil el-Hac Halil Bey İbn Mehmed'e emanet vaz' olundu. Unutulmaya!" ibaresi (Mudanya Sicilleri, D-2: s. 91) zaman içerisinde sicillerin ne şekilde yok olduğuna bir örnek sayılır.

Osmanlı dönemine ait şer'iyye sicilleri içerisinde birçok kayıt türü vardır. Bunların bir kısmı bizzat mahkemede yapılan işlemler sonucu oluşanlar, bir kısmı da İstanbul'dan gelen belge sûretleridir. İlâm, hüccet, tereke kayıtları birinci türden belgeler; ferman, emir, buyuruldu, tezkere, be-

rat ise ikinci tür belgelere örnek verilebilir. İlk tür belgeler genellikle sicil defterinin ön kısmına (sicill-i mahfûz), merkezden gelen belgelerin sûretleri ise arka kısmına (sicill-i mahfûz defterlü) kaydedilmiştir. Fetva örnekleri ve kadıların şahsî notları da sicillerde bulunabilmektedir. Bu belgelerin hacmi sicil defterinin ait olduğu şehre veya kazaya göre değişmektedir. İstanbul, Bursa, Edirne, Şam gibi büyük şehirlerde belgeler türlerine göre ayrı defterlerde tutulurken daha küçük kazalarda bütün belgeler aynı defterde bir arada yer almaktadır. Edirne örneğinde görüldüğü gibi sadece terekeleri içeren defterler bile askerî kassâm ve beledi kassâm defterleri şeklinde ayrı ayrı tutulabilmektedir. Suriye, Ürdün, Kudüs gibi bölgelerin sicilleri ise "sicil, kassâm-ı âdî / Arabiyye, kassâm-ı askerî, metrûkât, evâmîr" gibi defter başlıklarıyla ayrı seriler halinde muhafaza edilmiştir. İstisnâî bir örnek olan, 1786 ile 1837 yılları arasındaki su davalarına ait kayıtların tutulduğu "mâ-i lezîz" defterleri İstanbul'da Havâss-ı Refîa (Eyüp) Mahkemesi sicilleri arasında bulunmaktadır (İstanbul Şer'iyye Sicilleri Mâ-i Leziz Defterleri, nşr. Ahmet Kal'a, I-XI, İstanbul 1998-2001).

Sicil defterleri genelde dar ve uzun defterler olup (15 × 45 cm. gibi) sayfa sayıları 10-20'den 200-300'e kadar çıkabilmektedir. Defterler ortalama 100 sayfa civarındadır ve 400-500 kayıt içermektedir. XV ve XVI. yüzyıl şer'iyye sicillerinin önemli bir kısmı Arapça kaleme alınmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Arap coğrafyası dışındaki defterler çoğunlukla Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olsa da her iki dildeki kayıtlarda benzer olaylar için kullanılan hukukî terminoloji aynıdır. İstanbul'dan gelen belgeler ise her yerde Osmanlı Türkçesiyle kaydedilmiştir. Sicil kayıtları daha çok rik'a, ta'lik veya divanî hatla yazılmakta, kronolojik sıralamaya her zaman dikkat edilmemektedir. Dava kayıtlarının önce müsvedde halinde yazılması ve daha sonra sicil defterine geçirilmesi (Uluçay, X [1953], s. 298), İstanbul'dan gelen belgelerin ilâm ve hüccet kayıtları arasına girmesi, bazı defterlerin-sayfaların muhafaza edildiği yerlerden çıkarılırken yenden ciltenmesi sırasında oluşan karışıklıklar gibi hususlar kayıtlar arasındaki kronolojik düzensizliğin başlıca sebeplerini teşkil eder. Defterler esasen bir yılın kayıtlarını içine almaktaysa da dağınık haldeki sayfaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan bazı defterler birkaç yılı, bazan da birkaç on yılı içermektedir. Kayıtlarda kulla-

nılan hattın ve kaydın tutulduğu kâğıdın filigranının değişmesi bu ikinci tür defterlerin durumunu anlamakta önemli ipuçlarıdır.

Kayıtların konuları ise çok çeşitlidir. Alelâde vak'alar, cinayetler, nikâh ve vergi kayıtları, narh uygulamaları, tayinler, lonca davaları, vakfiye ve vakıf muhasebe verileri en çok göze çarpan örneklerdir. Bu belge ve konu çeşitliliği şer'iyye sicillerini tarih, hukuk, iktisat vb. pek çok disiplinin ana kaynakları arasına katmıştır. Konularına göre her kayıt tipinin değişik yazım usulü ya da inşa şekli ilm-i şürût ve ilm-i sak kitaplarından takip edilebilmektedir. Ana hatlarıyla bir ilâm ve hüccet kaydında bulunabilecek bilgiler sırasıyla şöyledir: Şehir / kaza ve mahalle / köy bilgileri, isim, din ve unvan bilgileri, konu ve delil bilgisi, karar ve tarih bilgisi, davada hazır bulunanların isim ve unvanları. Farklı olarak tereke kayıtlarında vârisler ve kişinin mal mülk, borç-alacak ve miras dağılım bilgileri, narh kayıtlarında ürünler ve fiyatları, nikâh ve boşanma kayıtlarında mehîr ve nafaka bilgileri yer almaktadır.

Osmanlı şer'iyye sicil arşivleri bugün olarak Türkiye'de ve Ortadoğu ülkelerinde ve az sayıda eskiden Osmanlı toprağı olan diğer ülkelerde bulunmaktadır. Türkiye'deki defterlerin katalogu, hem kapsam (Afyon, Antalya, Bergama, Bor, Denizli, Kütahya, Niğde, Sinop gibi bazı kazaların 550 kadar defteri ve daha sonra ortaya çıkan Üsküdar, Erzincan gibi yerlere ait yeni defterler) hem de verdiği bilgiler açısından bazı eksikleri olmakla birlikte Ahmet Akgündüz'ün *Şer'iyye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükmümler* adlı eserinde yayımlanmıştır. Bu katalogda 9883'ü İstanbul'a ve 6960'ı diğer şehirlere (Millî Kütüphane'deki rakam 8931'dir) ait olmak üzere yaklaşık 17.000 deftere ait kayıt mevcuttur. İstanbul'un yirmi yedi mahkemesine ait defterler II. Abdülhamid döneminde kurulan Sicillât-ı Şer'iyye Dairesi'nde (İstanbul Müftülüğü Arşivi) yer almaktadır. İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde otuz beş Han-ya, doksan yedisi Kandiyeli, yetmiş ikisi Resmo ve Girit adıyla kayıtlı 215 sicili içeren on bir defter bulunmaktadır. Aynı arşivde Selânik'e kayıtlı otuz kadar sicil vardır. Diğer şehirlere ait defterler ise 1941 yılından beri mevcut oldukları şehir kütüphanesi ve müzelerinden toplanarak 1991'de Millî Kütüphane'ye nakledilmiş, 2005'te 8934 sicilin orijinaleri Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Millî Kütüphane (Ankara) dışında Türkiye Diyanet

Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde (İstanbul) 10.369 adet İstanbul sicilinin ve 8693 adet Türkiye'de yer alan defterlerin mikrofilm kopyaları yer almaktadır. Aynı merkezde Türkiye dışında bulunan (Dupniçe-Radomir, Girit, Gastuni, Halep, Humus, Karaferye, Kırım, Köstendil, Livno, Maglay, Mostar, Manastır, Priyedor, Saraybosna, Şam, Tımışvar, Tırhala, Trablus ve Visoko'ya ait defterler) 1350 defterin kopyası mevcuttur. Ayrıca Türkiye'de pek çok yerel kütüphanede o şehre ait defterlerin kopyaları vardır.

Ortadoğu ve Balkan ülkelerinde varlığı bilinen 8000 civarındaki Osmanlı şer'iyye siciliyle ilgili henüz toplu bir katalog bulunmamakla birlikte çeşitli ülkelerdeki defterler üzerine çalışmalar yapılmıştır. Makedonya'da Üsküp Devlet Arşiv Merkezi'nde 1607-1912 yıllarına ait 195 adet sicil defteri kayıtlıdır. Bunlardan 185'i Manastır kazasına, ikisi Debre, biri Ohri, biri Pirlepe, dördü Kalkandelen ve ikisi İştıp kazasına aittir. Sofya'daki Millî Kütüphane katalogunda 170 sicil defteri yer almaktadır. Bunların en eskisi 1542-1550 yılları arasını kapsamakta olup Sofya'ya aittir. Sofya dışında (elli dokuz adet) Vidin (yetmiş bir adet), Rusçuk (kırk iki adet), Hacıoğlu (Dobric, dokuz adet), Silistre (beş adet) ve Eskicuma (Targovishte, bir adet) şehirlerine ait siciller vardır (*Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, s. 26; İvanova, s. 54). Macaristan'da XVII. yüzyıla ait tek defter görülmektedir. Bosna'da Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'nde altmış altı, Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi'nde seksen altı ve Şehir Tarihi Arşivi'nde altı olmak üzere 158 adet defter, Vatikan'da Avlonya'ya ait 975 (1567-68) tarihli bir sicil bulunmaktadır. Arnavutluk'ta XVI. yüzyıl sonundan XX. yüzyıl başlarına kadar 129 Elbasan sicili ve XIX. yüzyıl Tiran'ına ait altmış üç sicil, Yunanistan'da Selânik Devlet Arşivi'nde 1694 tarihinden başlayan 337 defter mevcuttur. Karaferye'de en erken 1602 tarihli olmak üzere 130 defter, Girit'teki Iraklion Belediye Kütüphanesi'nde ilki 1660 tarihli 166 adet defter yer almaktadır. Romanya'da Bükreş Devlet Arşivi'nde Tulçı'ya ait elli beş, Rusçuk'a ait elli üç, Tuna'ya ait 154, Varna'ya ait beş defter olmak üzere toplam 267 sicil vardır. Kırım'la ilgili 1601-1810 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden 121 adet sicil Saint Petersburg Kütüphanesi'ndedir. Macaristan'da Macar Bilimler Akademisi'nde beş ayrı numarada kayıtlı birkaç sicil görülmektedir. Lefkoşa Evkaf Dairesi'nde bulunan ve 1580'lere ka-

dar inen altmış beş defterden otuz birinin kopyaları Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndedir.

Suriye Millî Arşivi'nde mevcut mehakim-i şer'iyye defterlerinden 1601'i Şam'a (1583-1925), 664'ü Halep'e (1536-1935), altmış dördü Hama'ya (1535-1925), yirmi biri Humus'a (1884-1919) ve on sekizi Sayda'ya (XIX. yüzyıl) aittir. Lübnan'da 1666-1883 yılları arasında Trablus'a ait yetmiş defter bulunmaktadır. Kudüs'te hâlâ düzenli biçimde tutulan ve toplam sayısı 1624 olan sicillerin 730 kadarı Osmanlı dönemine aittir. 1530'dan başlayan ve 1574-1576 yılları dışında tam bir seri halinde devam eden Kudüs Mahkemesi'nin 626 sicilinin 416'sı, 1656'dan başlayan ve 1798 sonrasında tam bir seri halinde devam eden 226 Nablus sicilinin elli tanesi, 1799'dan başlayan 363 Yafa sicilinin 189'u, 1867'de başlayan yirmi sekiz el-Halîl sicilinin yirmi sekizi, 1883'ten başlayan 105 Cenin sicilinin yirmisi, 1869 yılından başlayan doksan iki Hayfa sicilinin on dokuzu Osmanlı devrine aittir. Aharon Layish'in kütüphanesinde (Kudüs) Hayfa ve Nâsıra'ya ait 160 kadar ve Akkâ Mahkemesi'nde yirmi dört kadar defter vardır ve çok azı Osmanlı dönemine aittir. Kahire'de ise 1530-1876 yılları arasında birçok mahkemeye ait 1851 adet sicil mevcuttur. Kısmet-i Askeriyye (418 cilt) ve Kısmet-i Arabiyye (157 cilt) olarak ikiye ayrılan tereke kayıtları 575 cilttir. Medine'de 1560-1883 yılları arasında 117 sicil bulunmaktadır. Avusturya, Irak, Yemen, Cezayir, Tunus ve Libya'daki sicillerin durumuyla ilgili henüz yeterli çalışma yapılmamıştır.

Şer'iyye sicillerinin Osmanlı toplum, iktisat ve hukuk tarihi araştırmalarında kaynak olarak kullanımı XIX. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Rusya'da Kırım sicilleri üzerine 1890'larda, Balkanlar'da

Macaristan, Bulgaristan ve Bosna sicillerine dair 1900 başlarında çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de siciller hakkında ilk çalışmalar 1930'larda başlamıştır. 1935'te İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın ve 1938'de T. Mümtaz Yaman'ın Ankara Halkevi dergisi *Ülkü*'de "Şer'i Mahkeme Sicilleri" adıyla yayımlanan yazıları bu alanda yapılmış ilk çalışmalardandır. Sicillerin önemine dikkat çeken bu makalelerden sonra sicil çalışmalarında sayıca bir artış meydana gelmiş, Bursa Halkevi'ne ait *Uludağ* dergisi başta olmak üzere bazı dergilerde o bölgeye ait sicillerden kayıtlar neşredilmiştir.

İlk neşir faaliyetleri, kurguya dayalı birer tarih çalışmasından ziyade sicil örneklerini ortaya çıkararak önemlerini gündeme getirmeyi amaçlamıştır. Tarih disiplini içerisinde sicillerin sosyal ve ekonomik tarih alanında bir kaynak olarak kullanılmasının erken örneklerini Halil İnalıcık vermiştir. İnalıcık'ın 1960'ta yayımladığı "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar" adlı makale iktisat tarihi kurgusunda sicillerin ve devlet arşivlerinin birlikte kullanımına iyi bir örnektir. Fakat burada sicillerin iktisat tarihi yazılabilecek bir kaynak olarak değil, pratik hayatı yansıtmaya açısından merkez arşivlerinden ve diğer kaynaklardan ortaya çıkan bilgileri test edici bir unsur şeklinde kullanıldığını ifade etmek gerekir. Ayrıca Mustafa Akdağ da çok eleştirilen *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi* (I-II, İstanbul 1961, 1974) adlı çalışmasında sicil kayıtlarını kaynak olarak kullanmıştır. Sicillerden yerel tarih çalışmalarında ilk faydalananlar ise Mustafa Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen'dir. Uluçay, özellikle devlet arşivlerinin boş bıraktığı alanları dolduran bir unsur olarak sicillerin kullanılmasının önemini vurgulamakta, sicillerin bürokratlar ve ulemâ dışında halkın günlük

İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nin muhafaza edildiği yer

yaşamını yansıttığını özellikle belirtmektedir. Halit Onğan Ankara Şer'iyye Sicilleri'nin ilk iki defterini özetler ve bazı kayıtları aynen verirken (*Ankara Şer'iyye Sicilleri*, I-II, 1958, 1974) C. C. Güzelbey, Gaziantep sicillerini dört cilt halinde özetlemiştir (Gaziantep 1966, 1970).

1970'lerde yapılan çalışmalar, sicillerin Osmanlı tarihinin hangi alanlarında kullanılabileceğini ortaya koymakla sınırlıdır. Meselâ Layish sicillerin kendi örneğinde siyasal olaylar (1790'lardaki Fransız baskınları örnek verilir), evlilik, mehir, boşanma, miras, kadınların mülkiyet hakları, vakıflar, zimmîler, diplomatik elçiler, nüfus bilgileri ve şehrin diğer sosyal yönleriyle ilgili bilgiler verdiğini söylemektedir. Aynı dönemde Jennings, siciller yardımıyla mikro düzeyde Osmanlı tarihi analizleri yapmak suretiyle birçok konuyu ilk defa işlemiş, onun gündeme getirdiği kadın meselesi üzerinde daha sonra Marsot ve Tucker ciddi açılımlar gerçekleştirmiştir. Fazile borç verme muameleleri, millet sistemi eleştirisi, Kıbrıs tarihi ve XVI. yüzyıl sonundaki nüfus patlaması gibi konulara dair o dönemde ortaya atılan bazı iddialar Jennings tarafından siciller temel alınarak yapılan çalışmalarla çürütülmüştür. Sicillerin sosyal yapılar, kişisel ve aile hayatı, gruplar ve mahallenin şehir tarihi açısından bilgi kaynağı olduğunu söyleyen Hanna sicillerden hareketle bir tüccar üzerinden ilk biyografi çalışmasını 1998'de ortaya koymuştur.

1980'lerden sonra Osmanlı ve Ortadoğu çalışmalarının birçok alanında siciller artık birinci derecede tarih kaynakları şeklinde yoğun biçimde kullanılmıştır. Kadınlarla ilgili çalışmaları müslüman-gayri müslim ilişkileri, toplumun maddî kültürü, Osmanlı hukuku gibi konular sicillerle yeni anlamalara ve yorumlara kavuşmuştur. Ancak metin olarak sicillerin aslında toplumun ne kadarını / hangi kesimlerini temsil ettiği ve gerçekten mahkemede olanın ne kadarını yansıttığı hususu tarih yazımı açısından bir meseledir. 1990'lardan sonra şer'iyye sicilleri literatüründe bu tür çalışmalar da yerini almaya başlamıştır. Şer'iyye sicillerinin diğer kaynak türleri arasındaki yerini, kayıtlarda kullanılan kavramları ve kayıtları anlamada kullanılacak yaklaşımları tartışan çalışmalar da gittikçe artmaktadır. Şer'iyye sicillerinin önemini ve değerini göz ardı etmeyen bu tartışmalar, tarih yazım problemlerini en aza indirecek bir yöntem olarak tarih çalışmaları yapılırken tek tür kayna-

ğa dayanmak yerine kaynakların çeşitlendirilmesini ve kayıtların metin / kavram analizinin yapılmasını önermektedir. Ayrıca bugün bazı büyük projelerle sicil defterlerinin neşir çalışmaları sürmektedir. Özellikle İstanbul sicilleriyle ilgili geniş kapsamlı yayın faaliyetleri çerçevesinde iki defterin neşri yapılmıştır (bk. bib.).

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927/M. 1513-1521) (haz. Bilgin Aydın – Ekrem Tak), İstanbul 2008; *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili* (haz. Halit Onğan), Ankara 1958; *Ankara'nın 2 Numaralı Şer'iyye Sicili* (haz. Halit Onğan), Ankara 1974; *Şer'iyye Sicillerine Göre İstanbul Tarihi İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şer'iyye Sicili* (ed. Nejdert Ertuğ), İstanbul 2006; İbrahim Gökçen, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, İstanbul 1946; a.mlf., *16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler*, İstanbul 1946; A. Layish, "The Sijil of Jaffa and Nazareth Shari'a Courts as a Source for the Political and Social History Ottoman Palestine", *Studies on Palestine During the Ottoman Period* (ed. M. Ma'oz), Jerusalem 1975, s. 525-532; J. E. Mandaville, "The Jerusalem Shari'a Court Records: A Supplement and Complement to the Central Ottoman Archives", a.e., s. 517-524; a.mlf., "The Ottoman Court Records of Syria and Jordan", *JAOS*, LXXXVI/3 (1966), s. 311-319; *Some Arabic Legal Documents of the Ottoman Period: From the Leeds Manuscript Collection* (ed. R. Y. Ebied – J. L. Young), Leiden 1976; M. Adnân el-Bahîd v.dğr., *Keşşafu işşâ'i zemeni li-sicillâti'l-mehâkimi's-şer'iyye ve'l-evkâfi'l-İslâmiyye fi Bilâdi's-Şâm*, Amman 1984; D. P. Little, *A Catalogue of the Islamic Documents from al-Haram aş-Şarîf in Jerusalem*, Beirut 1984; a.mlf., "Sicill", *EP* (İng.), IX, 538-539; A. Manna, "The Sijill as Source for the Study of Palestine During the Ottoman Period, with Special Reference to the French Invasion", *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation* (ed. D. Kushner), Jerusalem 1986, s. 351-362; Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul 1988-89, I-II; A. Cohen, *A World Within: Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIth Century)*, Philadelphia 1994; *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı* (haz. Necati Aktaş – Seyit Ali Kahraman), Ankara 1994, s. 26; Hasan Moğol, *Teke Sancağı Şer'iyye Sicili*, Ankara 1996; F. M. Göçek – M. D. Baer, "Social Boundaries of Ottoman Women's Experience in the Eighteenth-Century Galata Court Records", *Women in the Ottoman Empire* (ed. M. C. Zilfi), Leiden 1997, s. 48-65; R. C. Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, İstanbul 1999; *Catalogue des registres des tribunaux ottomans [Delilü sicillâtü'l-muhâkemü's-şer'iyyetü'l-Ösmâniyye]* (haz. B. Marino – T. Okawara), Damas 1999; Svetlana Ivanova, "The Sicills of the Ottoman Kadis: Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria", *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* (ed. Kemal Çiçek), Haarlem-Ankara 2001,

s. 51-76; Boğaç A. Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, Leiden 2003; Fâris Ahmed el-Alevî, *Fihrişü kurâ Dimaşk fi sicillâti'l-mehâkimi's-şer'iyyetü'l-Ösmâniyye*, Dimaşk 2007; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", *Ülkü*, V/29, Ankara 1935, s. 365-368; T. Mümtaz Yaman, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", a.e., XII/68 (1938), s. 153-164; Halil İnalıcık, "Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna", *TV*, II/9 (1942), s. 178-187; a.mlf., "Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *TTK Belleten*, XI/44 (1947), s. 693-703; a.mlf., "15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Kaynakları", *İFM*, XV/1-4 (1953-54), s. 51-75; a.mlf., "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *TTK Belleten*, XXIV/93 (1960), s. 45-110; Osman Turan, "Selçuk Türkiyesi'nde Faizle Para İkrasına Dair Hukukî Bir Vesika", a.e., XVI/62 (1952), s. 251-260; M. Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *TM*, X (1953), s. 285-299; L. Northrup – A. Abul-Hajj, "A Collection of Medieval Arabic Documents in the Islamic Museum at the Haram al-Şarîf", *Arabica*, XXV, Leiden 1978, s. 282-291; A. Singer, "Tapu Tahrir Defterleri and Kadı Sicilleri: A Happy Marriage of Sources", *Tarih*, I, Philadelphia 1990, s. 95-125; Mihail Gu-boğlu, "Tuna Boyundaki Kadı Sicilleri ve Bazı Defterler", *TDA*, sy. 66 (1990), s. 9-29; Dror Ze'evi, "The Use of Ottoman Shari'a Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal", *Islamic Law and Society*, V/1, Leiden 1998, s. 35-56; Wael b. Hallaq, "The Qâdi's Diwân (Sijill) before the Ottomans", *BSOAS*, LXI/3 (1998), s. 415-436; a.mlf., "Qadis Communicating: Legal Change and the Law of Documentary Evidence", *al-Qantara*, XX, Madrid 1999, s. 437-466; Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, İstanbul 2003, s. 305-344; Mustafa Birol Ülker – Bilgin Aydın, "Türkiye Haricinde Bulunan Osmanlı Kadı Sicilleri", *MÛTAD*, sy. 16 (2004), s. 201-214; Ahmet Cihan – Fehmi Yılmaz, "Kırım Kadı Sicilleri", a.e., sy. 17 (2005), s. 277-286; Fehi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5 (2005), s. 187-213; Suraiya Faroqi, "Sicill", *EP* (İng.), IX, 539-542.

YUNUS UĞUR

ŞERKÂVÎ

(الشركاوي)

Abdullah b. Hicâzî b. İbrâhîm
el-Ezherî eş-Şerkâvî
(ö. 1227/1812)

Mısırlı âlim, mutasavvıf
ve Ezher şeyhi.

1150'de (1737) Şarkıye vilâyetinde Hih-yâ'ya bağlı Tavile köyünde doğdu. Kur'ân-ı Kerim'i ezberledikten sonra Medresetü's-Sinâniyye, Medresetü't-Taybarsıyye ve Ezher'de Muhammed el-Mevlî, İbnü'l-Cevherî, Ali b. Ahmed el-Adevî, Muhammed